

Baba Tahir-i Uryan ve Kümbeti

Baba Tahir-i Uryan and His Tomb

Salih Genç

Sorumlu Yazar / Correspondence

Muzaffer Doğanbaş

Berk Cem Taş

Özet

Bu çalışma, Baba Tahir-i Uryan ve kabrini konu edinmektedir. Baba Tahir-i Uryan hakkında kaynaklarda yer alan bilgilerden yola çıkarak kısa bilgi verilmiştir. Çalışmada ikinci olarak Baba Tahir-i Uryan'ın kabri ve kabri üzerindeki kümbet ele alınmıştır. Kümbet harabe haline gelmiş ve kalan kısım da tamamen ortadan kaldırılarak 1965 yılında yeni bir mimari eser yapılmıştır. Eserin mimari ise Mohsen Foruqi'dir. Baba Tahir'in kümbeti hakkında Türkçe yazılmış ayrıntılı herhangi bir yayına rastlanılmamış olduğu için bu çalışmada Baba Tahir'in kümbetinin mimari ve süsleme özellikleri bizzat konunun mahallinde incelenerek yapılan gözlemler sonucunda metne dökülmüştür. Kümbet'in geleneksel mimarisini gösteren görsel ilk ve tek kaynak Minorsky'nin fotoğrafıdır. Bu fotoğraflar yola çıkarak Baba Tahir-i Uryan'ın kabrinin üzerindeki kümbetin yıkılıp yerine yenisinin yapılması, onun kendi dönemindeki sanat, mimari, estetik, şiir ve marifeti ilişkin mekanla mücessem kılınan alanın yok olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Bu fotoğrafın işaret edip hatırlattığı mekanın yitimi veya kaybı, Baba Tahir-i Uryan'ın yeni eserle birlikte yeni dünyaya takdim edildiği ve yeni dünya tarafından da kabul edildiğini çağırıştırmaktadır. Baba Tahir-i Uryan, İran'ın Hemedan şehrinde yaşamış önemli bir mutasavvıftır. *Divan ve el-Kelimatü'l-Qısar* adlı eserleri günümüze ulaşmış olan Baba Tahir'in Kalenderî bir bakışla kaleme aldığı şiirleri kendisinden sonraki birçok şair ve mutasavvıfı derinden etkilemiştir. Bu çalışmada, Baba Tahir-i Uryan hakkında dönemi ve daha sonraki yıllarda hakkındaki kayıtlara yer verilmiş ve mevcut verilerden hareketle Baba Tahir'in irfan anlayışı da kısa aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Baba Tahir-i Uryan, Ehl-i Hak, Hemedan, Serencam.

Abstract

This study is about Baba Tahir-i Uryan and his grave. Brief information about Baba Tahir-i Uryan is given based on the information in the sources. Secondly, the tomb of Baba Tahir-i Uryan and the cupola over his grave are discussed in the study. The cupola was in ruins and the remaining part was completely destroyed and a new architectural work was built in 1965. The architecture of the work is Mohsen Foruqi. Since there are no detailed publications written in Turkish about Baba Tahir's cupola, in this study, the architectural and ornamental features of Baba Tahir's cupola were examined at the location of the subject and translated into text as a result of observations. The first and only visual source showing the traditional architecture of the cupola is Minorsky's photograph. Based on these photographs, the demolition of the cupola on Baba Tahir-i Uryan's grave and the construction of a new one has been interpreted as the disappearance of the space embodied by the space related to his art, architecture, aesthetics, poetry and ingenuity. The loss or loss of the space that this photograph points to and reminds, suggests that Baba Tahir-i Uryan was presented to the new world with the new work and accepted by the new world. Baba Tahir-i Uryan is an important sufi who lived in the city of Hamadan, Iran. The poems of Baba Tahir, whose works such as *Divan* and *el-Kelimatü'l-Qısar* have survived, deeply influenced many poets and mystics after him. In this study, the records about Baba Tahir-i Uryan in his period and later years are included, and Baba Tahir's understanding of wisdom is also briefly explained based on the available data.

Keywords: Baba Tahir-i Uryan, Ehl-i Hak, Hemedan, Serencam.

Giriş

Baba Tahir-i Uryan, İran'ın Hemedan Şehri'nde yetişmiş XI. yüzyıldaki önemli şahsiyetlerden biridir. O, hem önemli bir mutasavvıf hem de "dubeytî" tarzında yazmış olduğu şiirleri ile önemli bir şair olarak karşımıza çıkar. Bunun yanında Baba Tahir-i Uryan İran'da varlığını devam ettiren Ehl-i Hakk / Yarsanilik¹ inancının kutsal bir şahsiyeti olarak da kabul edilmektedir.

Baba Tahir-i Uryan hakkında Türkiye ve farklı ülkelerdeki akademik çevrelerde ele alınmış ve hakkında kitap ve makaleler yazılmıştır. Ancak her çalışma kendine özgüdür ve bünyesinde bazı eksiklikler taşıyabilmektedir. Bu nedenle diğer çalışmalarda ayrıntılı olarak yer verilmeyen Baba Tahir'in kümbetinin mimari ve süsleme özellikleri tarafımızdan tespit edilerek bu çalışmada ele alınmış ve bu çerçevede giriş mahiyetinde de olsa, Baba Tahir'in hayatı ve irfan anlayışı ile birlikte kümbeti hakkında bilgi verme gereği duyulmuştur.

İran'a yaptığımız seyahat sırasında 31 Mayıs-1 Haziran 2022 tarihinde Hemedan'a gittik. Hemedan'da Baba Tahir-i Uryan'ı ziyaret edip mevcut kümbetini inceleme imkânı bulduk. Bunun üzerine konu hakkında bir çalışma yapıp bunu bilim dünyasına kazandırmak istedik. Kuşkusuz Baba Tahir gibi bir zatı böylesi bir çalışma içinde her yönüyle ayrıntılı bir şekilde anlatabilmek olanaklı değildir. Ancak burada Baba Tahir hakkındaki mevcut bilgiler deyim yerindeyse güncellenip özetlenerek bilim dünyasına ve günümüz okuyucusuna sunulmuştur. Baba Tahir Uryan ile ilgili olarak hazırlanan bu mütevazi çalışmada; konu hakkında ayrıntılı bir literatür taraması yapılmış ve ulaşılabilen kaynaklar ve günümüz yayınlarından faydalanılmıştır.

Anadolu'da yaşayan ve günümüzde Alevi olarak isimlendirilen topluluklar ve bağlı oldukları pirleri, Türkistan-Horasan-Azerbaycan'dan göçle gelmiştir. Anadolu ve çevresindeki Alevi toplulukları, mekan ve mesajı kaybetmekle yüz yüze kalmakta ve ellerinde tuttıkları kaynakların muhteviyatını da izah etmekte zorluk çekmektedirler. Bu zorluk Türkistan-Horasan-Azerbaycan-Rum ve Rumeli marifetinin giderek zahir veya şeriat kapsamı içerisinde aktarımına neden olurken Sünnilik ve Şiilik kıskacında erimektedir. Bu aktarımın oluşturduğu karmaşa nedeniyle uzun zamandan beri yürütülen çalışma ve okumalar nedeniyle, Türkistan'dan Rumeli'ye ulaşan pirlerin etki alanı ve izlerinin bulunduğu coğrafyayı takip etmeye karar verdik. Ardından Türkistan'dan itibaren nerede hangi pir ve bağlı toplulukları olduğuna dair yürütülen literatür taraması yapılmış, elde edilen verilerin çok ve çeşitliliğiyle birlikte ilk olarak Ehlihak veya Yaresanlar ulaşılmıştır.

Ehlihak veya Yaresan topluluklarının edeb ve erkanlarına dair yapılan okumalarda dikkat çekici hususlardan birisi Ehlihakların pirleri arasında Baba Tahir-i Uryan'ın kabul edilmesi olmuştur. İlgili toplulukların erkanları etrafında belirli kalıplarla aktarılan marifetin anlaşılmasını kolaylaştıran

1 Ehl-i Hakk olarak bilinen mezhep (kimilerince tarikat); İran'da ortaya çıkmış, ana prensipleri ve erkânı Sultan Sohak adlı kişi tarafından belirlenmiş olan bâtinî karakterli yorumlara dayalı bir İslâmî inançtır. Ehl-i Hakk inancına sahip olanlar Cemhane olarak anılan ibadetgâhlarında Cem yaparlar. Bu yönüyle Anadolu'da yaşayan Alevi-Bektaşilerle inanç benzerliğine sahiptirler.

ve toplulukların aldıkları adlarla bir bakıma kendilerini tarif ederken aynı zamanda belirli kalıp ve esaslar etrafında da sınırlandırmaktadırlar. Araştırmacıyı daha fazla araştırma ve metinlerin içeriğine yönelik anlamı takip etmeye zorlayan kısım da toplulukların kendilerini takdim ettikleri ve anlattıkları marifeti sınırlandırmaları veya bu sınırdan kalmış olmalarıdır. Doğal olarak toplulukların sınırları, kendilerince sınırlandırılan marifetle değil de toplulukların şekillenmesine himmet ve hizmet eden pirlere olduğu sonucuna ulaşıncaya, Baba Tahir-i Uryan'ın aktardıklarının kaybolan anlamın takibini kolaylaştıracağı kanaatiyle Baba Tahir-i Uryan hakkında daha fazla bilgi toplanmış ve eserleri incelenmiştir. Bu hazırlıklar esnasında araştırmacı için önemli ve dikkat çekici bir nokta, bu çalışmanın ortaya çıkmasına ve ilgililerle paylaşılmasına esin kaynağı olmuştur. Baba Tahir-i Uryan'ın kabrinin üzerine inşa edilmiş kümbet yıkılmış ve yerine yeni anlayışla mimari bir anıt dikilmiştir. Bu yeni mimari yapının çağrıştırdığı karışık duyguların ilki, Baba Tahir-i Uryan'ın yaşadığı dönemin kültürel ortam ve anlayışına uygun inşa edilmiş yapı yerine yenedünyanın anlayışıyla bir eserin dikilmiş olmasıdır. İkinci olarak onun irfanının bu yeni mekanla yeni bir takdimle sunulup sunulmadığına dair belirsizlik olmuştur. Baba Tahir-i Uryan'ın kümbetinin harabesi üzerine dikilen yeni anıtsal eser, gelenek ile modern arasında gerilimli bir alana işaret etmektedir. İlk akla gelenin neden olduğu bu kaygı, merakımızı artırırken yıkılmadan önceki halini gösteren fotoğraf Viladimir Minorsky tarafından yayınlanmıştır. Doğal olarak bu fotoğraf, Baba Tahir-i Uryan'ın kabrinin ziyaretini zorunlu hale getirmiştir. Çünkü bu fotoğrafın çağrıştırdığı ve tetiklediği derin yarılma, Alevi toplulukların yaşadıkları karışıklığı uzun zamandan beri birebir yaşayan araştırmacının da içerisinde bulunduğu çevrenin bir türlü sükûna ermeyen keşmekeşi yeniden tetiklemiştir. Okumalar ve değerlendirmelerle elde edilen veriler, Baba Tahir-i Uryan'ın kabrinin bulunduğu bölgeyi yerinde görme kararı alınmasıyla 31 Mayıs 2022 tarihinde İran'a Hemedan şehrine Baba Tahir-i Uryan'ın kabrine gidilmiştir.

1. Baba Tahir-i Uryan'ın Kısaca Hayat Hikâyesi

Baba Tahir-i Uryan hakkındaki ilk tarihi bilgiler, İranlı tarihçi Râvendî'nin (ölümü 1207'den sonra) *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr Der Tarihi Âlf Selçuk* adlı eserinde verilmektedir. Bu eserde Baba Tahir-i Uryan'a, Büyük Selçuklu Devleti'nin Sultanı Tuğrul Bey (990-1063) ile ilgili bölümde yer verilmiştir. Râvendî duymuş olduğu rivayeti şöyle aktarmaktadır:

“Duydum ki, Sultan Tuğrul Bey Hemedan'a geldiği vakit, orada evliyadan üç pir vardı ve Baba Tahir, Baba Cafer ve Şeyh Hamşâ'ydı. Hemedan civarında Hızır denilen küçük bir dağ vardı ve bu üç şeyh de Hızır Dağının tepesinde kalıyordu. Bu dağın yanından ordusuyla geçen Sultan Tuğrul Beyin gözü onların yaşadığı bu mekana takıldı. Hemen kalabalık ordusunu durdurdu ve atından indi. Hiç vakit geçirmeden hızlı bir şekilde veziri Ebu Nasr el-Kündürî ile birlikte bu üç şeyhin yanına giderek şeyhlerin elini öptü. Baba Tahir biraz mecnun gibi idi. Sultan'a dedi: 'Ey Türk Allah'ın kullarına ne yapacaksın?' Sultan dedi: 'Ne buyurursan.' Baba dedi: 'Allah'ın buyurduğu şeyi yap. Cenabı Hak şöyle buyurmuştur: "Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı,

akrabaya karşı cömert olmayı emreder;...”² Sultan ağlayarak Baba Tahir’e dedi: ‘Bu nasihatten sonra ben de böyle yapacağım.’ Baba Tahir, onun elini tuttu ve ona: ‘Benden hediye kabul eder misin?’ dedi. Sultan da: ‘Evet’, dedi. Baba Tahir’in parmağında senelerden beri abdest aldığı ibriğin kırık başı vardı. Onu parmağından çıkarıp Sultan’ın parmağına geçirdi ve ‘memleketin hükümrânlığını bunun gibi senin eline koydum. Adalet üzere ol.’ dedi. Sultan onu her zaman kıymetli eşyaları arasında saklar ve bir muharebe olunca parmağına takardı.” (Ravendi, 1999, s. 97).

Baba Tahir-i Uryan hakkındaki bilinen diğer bilgiler ise Ehli Haklarca kutsal kabul edilen *Serencam*³ adlı kitapta yer almaktadır. Serencam yazarı Baba Tahir’in Hemedan şehrinde bir tekkesinin olduğunu ve Dünya Şahı olarak bilinen Şah Hoşin’in Baba Tahir-i Uryan’ı ziyarete gittiğini bildirmektedir (Minorsky, 2013, s. 236).

Şah Hoşin, Ehli Hakların inancına göre Tanrı’nın kendisinde tecelli ettiği yedi kişiden biridir. Serencam’ın bildirdiğine göre; O Hemedan şehrine gittiği zaman, şehir halkından önemli kimseler kendisini karşılamaya gelirler ve kendisine hürmet ederek bağlılıklarını sunup misafir etmek istediklerini belirtirler. Bunun üzerine Şah Hoşin; kimseyi küstürmek istemediğini, atının dizginini bırakacağını ve o nereye giderse oraya misafir olacağını ifade eder. Şah Hoşin’in atı Baba Tahir’in tekkesinin yanında durur. Şah Hoşin atından inip kutlu ayağıyla yere bastığı anda Baba Tahir’in tek kubbeli olan tekkesinin binlerce kubbeye dönüşür. Böylelikle Şah Hoşin Baba Tahir’in tekkesine misafir olur (Minorsky, 2013, s. 236-237).

Serencam’da Şah Hoşin’in misafirliği zamanına kadar Baba Tahir’in didedâr olduğu ifade edilir. Bu ziyaret sırasında Baba Tahir’in;

“Binlerce şükür olsun ki ben arzuladığım gibi gördüm. Arzum yerine geldiği için ben sana teşekkür ediyorum, ey kullarına karşı merhametli ve şefkatli olan.”

dediği nakledilir.

Baba Tahir’in tekkesinde, Bere-Şahî Aşiretinden hizmetini yapan, dünyadan elini eteğini çekmiş Fatıma Lare adında bir hanım vardır. Gelen misafirlere ikram olsun diye küçük bir kazana az kalmış pirinçten koyar ve pişirir. Baba Tahir’in tekkesinde fazla tepsi ve kap olmadığı için Şah Hoşin adamlarına gelip yiyeceklerini almalarını söyler. Nakledildiğine göre, 900 kere 900 kadar adam kazandan paylarını alırlar. Böylece tüm orduya yiyecek dağıtılır ancak kazandan bir kaşık bile eksilmez (Minorsky, 2013, s. 237-238).

2 Nahl Suresi 90. Ayet

3 Serencam Ehl-i Haklarca kutsal sayılan metinlerden oluşan bir kitaptır. Serencam’ın içinde; Sultan Sohak başta olmak üzere Kırmızı, Mehmet Bey, Şah Hoşin, Baba Tahir, Han Ateş, Baba Yedigâr ve Baba Haydar gibi yol ulularının menkıbelerine yer verilmiştir. Serencam, Hacı Bektaş Veli’nin hayatını anlatan Velâyetname ile kurgu bağlamında büyük benzerlikler içermektedir. Ancak Serencâm, bir yazara ait bir eser değil, Ehl-i Hakk mezhebinin kutsal metinleri mahiyetinde bir mecmûadır. Bu mecmûa, mezhebin kurucusu Sultan İshâk’a ait Kalam denilen sözler ile mezhebin diğer kutsal şahsiyetlerine ait- bunlardan birinin de Baba Tâhir Uryân olduğu iddia edilir- Goftâr denilen sözlerden müteşekkil bir eserdir. Bkz. Şehrâm Recebzâde, Terânehâ-yi Bâbâ Tâhir, İntişârât-i Kadyânî, Tahran 1374 (hş.), s. 35-36.

Serencam'da anlatıldığına göre; Şah Hoşin Baba Tahir'in isteği üzerine hazineleri kendine doğru çağırır ve hazineler her yerden çıkıp gelirler. Şah Hoşin Baba Tahir'e: "Şimdi bak Tahir!" der. Baba Tahir bakar ki, toprağa gömülmüş tüm hazineler Dünya Şahı Şah Hoşin'in ayağını öpmeye gelmişler. Bu arada Şah Hoşin: "Ey Tahir, sen hazine arıyordun. Şimdi ne kadar istersen götürebilirsin." der. Bunun üzerine Baba Tahir: "Hayır, Şahım! Sana kurban olayım, ben sadece senin güzelliğini istiyorum." diye karşılık verir. Bu sözden sonra Şah Hoşin hazinelere kendi yerlerine dönmelerini söyler. Ancak hazineler dile gelip: "Ey Şah! Biz senin huzuruna gelmişiz ve bir daha geri gitmeyiz." derler. Şah Hoşin ise "Gidin ve önceki yerlerinizde kalın. Hesap günü Tanrı'nın şerefli kulları elbiselerini giydikleri zaman onların elbisesi üzerinde ziynet olursunuz." der ve emri duyan hazineler kendi yerlerine dönerler. Şah Hoşin Baba Tahir'e: "Ey Tahir! Sonsuz yüceliğime yemin ederim ki, eğer sen hazineleri kabul etseydin, sen saygını kaybetmiş olurdun." der (Minorsky, 2013, s. 239).

Serencam'da Baba Tahir ile ilgili olarak değinilen diğer bir konu ise Fatıma Lare hakkındadır. İlgili bölümde; Baba Tahir kendi kendine:

"Eğer Şah giderse ondan sonra Fatıma da gidecektir ve ben yalnız kalacağım. En iyisi, ben Şah'ın huzuruna arz edeyim ki O, Fatıma'ya benden ayrılmamasını emretsin."

diye düşünür. Baba Tahir'in bu düşüncelerinden Şah Hoşin haberdar olur ve Fatıma'ya bakar. Fatıma, Şah Hoşin'in ne emrettiğini anlar ve başını Dünya Şahı'nın dizleri üzerine koyup canını teslim eder. Bunun üzerine Şah Hoşin Baba Tahir'e:

"Tahir, gam yeme! Sahibü'z-Zaman'ın zuhuru gününde ben seni sevgiline kavuşturacağım ve sizi Leyla ile Mecnun'a, Şirin ile Ferhad'a benzeteceğim. Onlarda bu kelimelerin hasretinde kalmışlar."

der (Minorsky, 2013, s. 240-242).

Baba Tahir, İran'ın Hemedan Şehri'nde doğup büyüdüğü için "Hemedanî" nisbesiyle ve Baba Tahir Hemedanî nisbesi dışında Lorî ve Uryan nisbeleriyle de anılmaktadır. Kendisine Uryan nisbesinin verilmesi hakkında nakledilen bir menkıbede; Baba Tahir'in ilk zamanlar Hemedan'da odunculuk işiyle meşgul olduğunu ancak Hemedan'daki medreseler ile öğrenciler dikkatini çeker ve böylelikle ilme merak salar. Bunun sonucunda ilim öğrenmek için medreselerden birine gider. Bu süreçte medresede eğitim alan bazı öğrencilere, "siz burada ne yapıyorsunuz" diye sorar ve bunun üzerine öğrenciler kendisine şaka yollu olarak "zihnimizin açılması için her gece kırk kez buradaki havuza girip çıkarız" derler. Söylenen bu sözü gerçek sanan Baba Tahir, gece olduğunda medresenin havuzundaki buzlu suya kırk kez girip çıkar. Bundan sonra kendisi gökten manevi bir işaret alır ve gönül dünyasıyla zihninde bir gelişim meydana gelir. Ertesi günü medresedeki öğrenci ve hocalarla giriştiği münazaralarda dikkatleri üzerine çeker. Sonuçta Arapça ilimlere ne kadar hâkim olduğunu ifade etmek için şu sözü söyler: "Emseytu Kurdiyyen ve Esbehtu Erebiyyen"

(Türkçe anlamı: Akşam Kürt idim, sabaha Arap olarak girdim). Baba Tahir yaşadığı bu olay üzerine vücudunu bir ateş sarar, bunun üzerine soğuşuyla bilinen Elwend Dağı'na gidip gelir. Bu nedenle kendisine "Uryan" (çıplak) lakabı verilir (Yıldırım, 2013, s. 27-28).

Bazı kaynaklar Baba Tahir'in muamma niteliğindeki bir kıtasından hareketle onun 326 Hicri tarihinde (Miladi 938) doğmuş olduğu ileri sürülmüştür (Yazıcı, 1991, s. 370). İran'da Kaçar Hanedanlığı döneminde yaşamış olan İranlı edebiyat tarihçisi Rızakulı Han'ın (1800-1871) *Mecmau'l-Fusahâ* adlı eserinden nakledilen bilgide ise Baba Tahir'in 1010 Miladi yılında ölmüş olduğu belirtilmektedir (Yazıcı, 1991, s. 370). Bu tarihleri değerlendiren Yazıcı (1991, s. 370), Râvendî'nin eserinde nakledilen, Baba Tahir'in Tuğrul Bey ile karşılaşması göz önüne alındığında bu karşılaşma 1055 Miladi yılında olmalıdır, dolayısıyla O'nun 1010 yılında vefat etmiş olması mümkün görülmemektedir. Ayrıca Râvendî'nin naklettiği bilgiler ışığında, Baba Tahir'in doğum tarihi konusunda verilen 938 tarihinin de çok erken bir tarih olduğu ortaya çıkmaktadır.

2. Baba Tahir-i Uryan'ın İrfan Anlayışı

Baba Tahir-i Uryan'ın düşünce dünyasına baktığımızda onun tasavvufi anlayışa sahip önemli bir sufi olduğu görülmektedir. Özellikle o, *Kelîmâtü'l-Qisâr* adlı eserinde "ilim, marifet, akıl, nefis, dünya, ahiret, semâ, zikir, züht, fakr, cem" gibi tasavvufun önemli konularına dair görüşlerini veciz bir şekilde ortaya koymaktadır (Sağlık, 2022, ss. 1-24).

Baba Tahir-i Uryan hakkında kapsamlı bir çalışma yaparak onun divanını yayımlayan Kadri Yıldırım (2013, s. 23), Baba Tahir'in şiirlerine bir bütün olarak bakılıp incelendiğinde onun "vahdeti vücut / varlıkların birliği" anlayışını savunduğunu ve bu anlayışın bayraktarlığını yapan İbn Arabî'nin (1165-1240) doğumundan yaklaşık yüz küsur sene önce vefat eden Baba Tahir'in vahdeti vücut anlayışını irdelemiş olmasının dikkat çekici olduğunu ifade etmektedir (Sağlık, 2022, ss. 1-24). Öyle ki Hacı Sağlık (2022, ss. 1-24) da Baba Tahir'in vahdet-i vücut anlayışına dair yazdığı makalede bu konuda onun vahdet-i vücut düşüncesinin Beyazid-i Bistami ve Hallac-ı Mansur gibi ilahi aşk ile belli mertebelerin katedilmesi ile benlikten soyutlanarak birliğe ulaşmaya dayanan bir anlayış ve idrak olduğunu belirtmektedir.

Bunlara ek olarak Yıldırım (2013, s. 26-27), Baba Tahir'in yaşadığı dönem ve coğrafyada Yaresanî inancının oldukça etkin olduğunu ve bir Yaresanî olarak Baba Tahir'in *Dubeyt*'lerinin bir kısmını bu inançla ilgili söylediğini belirtmektedir. Yıldırım son tahlilde; Baba Tahir-i Uryan'ın şiirlerinde reenkarnasyon ve enkarnasyon gibi görüşlere rastlanılmadığını, buna karşılık Hz. Ali ve 12 İmam'a göndermelerin bulunduğunu, dolayısıyla bu durumunda onun ılımlı bir Şîî-İslâm mutasavvıfı profili çizdiği sonucuna varmaktadır.

Hacı Sağlık (2018, s. 714, 718, 722) tarafından yapılan çalışmada; tasavvuftaki "fakr ve tecerrüd" anlayışını en derin bir şekilde hayatında uygulayan bir derviş olan Baba Tahir-i Uryan'ın Kalenderî bir mutasavvıf

olduğuna vurgu yapılmaktadır. Yapılan diğer bir çalışmaya imza atan mer Uluçay (1996, s. 29) ise konu hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Tasavvufun zl-süslü anlatımları, Mevlana’dan, Attar’dan, Yunus Emre’den ve ardıllarından, Hkim Sena’den vb. geldi. İyi güzel de ya bunlar nereden aldı? Bu ulu nehirler, Baba Tahir gibilerinin sularıyla çoğaldılar. Gökten inen rahmet, yere düşen tohum gibi, bu ulu sofularda bunlardan doğdu, günümüze geldi...”.

Bazı zorlama yorumlara dayalı çalışmalarda ise Baba Tahir-i Uryan’ın Snn düşünceye yakın olduğu belirtilmektedir (elenk, 2020, s. 49). Ancak, Baba Tahir-i Uryan’ın Ehli Haklar’ın kutsal kitabı *Serencam*’da yer bulması ile Baba Tahir’in *Divan’ı* ve *el-Kelimatul-Qısar* adlı eserlerindeki içerik göz önüne alındığında onun irfan geleneği ve düşüncesiyle yakınlığı görülebilir ve yine onun eserlerinde serdettiği görüşleri de bu açıdan değerlendirilmelidir. Kaynaklar ve tarihsel hakikatler, onun görüşlerinin mezhebi ekollerle ilişkilendirilip aktarılması tutarlı ve gerçekçi olmadığını ortaya koymaktadır.

3. Baba Tahir-i Uryan’ın Kümbeti

Baba Tahir-i Uryan kümbeti, İnan’ın Hemedan şehrinin merkezinde, bir parkın orta yerinde, kısmen yüksek bir mevkiide bulunmaktadır.

şekil 1: Baba Tahir-i Uryan Kümbeti’nin Mevcut Hali (Muzaffer Doğanbaş Arşivi)

Kümbetin eldeki ilk fotoğrafı, Viladimir F. Minorsky tarafından kaleme alınmiş olan ve Ehl-i Hakların kitabı kaynaklarını konu alan 1911 tarihli eserde yayımlanmıştır. Minorsky eserinde, 1906 yılında Hemedan’da Ehl-i Hak mensubu insanlarla buluştuğunu ve Melek Azrail’in tecellisi sayılan Baba Tahir-i Uryan’ın mezarını ziyaret ettiğini belirterek mezarı hakkında kısa bazı bilgilere yer vermektedir (Minorsky, 2013, s.173-174, 325). Minorsky, Baba Tahir’in mezarının Hemedan’ın kuzey doğusunda, İmam-zade İsmail Minaresi yakınında mezarlarla örtülü olan küçük bir tepe üzerinde bulunduğunu ve İbni Sınn’ın mezarı gibi grkemsiz bir görünüme sahip olduğunu ifade etmektedir (Minorsky, 1979, 167).

Şekil 2: Baba Tahir-i Uryan Kümbeti'nin özgün halinden bir görünüm (Minorsky 1906)

Minorsky'nin eserinde yayımlanan fotoğrafta; kümbetin kısmen meyilli bir zemin üzerinde sağır bir sivri kemer içerisinde yer alan düz atkı taşlı dikdörtgen formlu bir giriş kısmına sahip olduğu giriş cephesinin sağında ve solunda ise yine giriş cephesindeki gibi sağır sivri kemerli bir yüzey içinde bir giriş açıklığı ya da geniş birer pencere gibi olan ancak sonradan örülerek kapatılmış bölümlerin olduğu görülmektedir. Fotoğrafta mevcut kümbetin tek katlı olduğu ve tuğla malzemeyle inşa edildiği ayrıca girişin sağındaki bölümün üst kısmında yıkık bir duvar dokusunun bulunduğu, bu yıkık dokunun ise kümbetin kubbe örtüsünden kalan kısmının olabileceği düşünülmektedir.

Baba Tahir-i Uryan'ın kümbeti hakkında A. V. Williams Jackson da bazı bilgiler vermektedir. Jackson 1906 yılında yayımlanmış olan eserinde, Baba Tahir-i Uryan'ı derviş bir şair, kümbetini de şiirsel bir kümbet olarak nitelemektedir (Jackson, 1906, s. 167). Ayrıca Jackson'un Baba Tahir-i Uryan Kümbeti'ne yaptığı bir ziyareti konu alan bir başka çalışması da bulunmaktadır (Jackson, 1922).

Baba Tahir-i Uryan'ın kümbetine 31.05.2022 tarihinde yaptığımız ziyarette, Minorsky'nin fotoğrafını yayımladığı kümbet ile naçizane benim gördüğüm mevcut kümbetin aynı eser olmadığı, dolayısıyla Baba Tahir-i Uryan'a ait olan mevcut kümbetin sonradan inşa edilmiş olduğu anlaşılmıştır.

Şekil 3-4: Baba Tahir-i Kümbeti'nin Mevcut Hali (Muzaffer Doğanbaş Arşivi)

Bu nedenle kümbetin bulunduğu alana dış avludaki turnikelerden geçilerek girilmekte ve kademeli bir şekilde düzenlenmiş olan taş basamaklı bir yoldan kümbete ulaşılmaktadır. Anıtsal bir şekilde düzenlenmiş olan kümbet, düzgün kesme taş malzemeyle kümbet sınırlarını da taşan geniş bir kaide üzerine oturmaktadır. Altı basamaklı taş bir merdivenle bu kaideye çıkılmakta ve buradan kümbetin giriş kapısına geçilmektedir. Kümbetin giriş kapısının hemen sağında, mermerden yapılmış yeni bir sanduka bulunur. Sandukanın üzerine Baba Tahir-i Uryan'a ait Farsça şiirler işlenmiştir. Sandukanın baş tarafının arkasında, kümbetin yüzeyine konulmuş olan tanıtım levhasında, buradaki mezarın 14. yüzyıl şairlerinden olan Meftûn Hemedanî'ye ait olduğu belirtilmektedir.

Baba Tahir-i Uryan Kümbeti, sekizgen planlı bir şekilde inşa edilmiş olup dış cephede her köşede birer adet olmak üzere yer verilen sivri kemerli sekiz payandayla desteklenmektedir. Kümbete geniş bir şekilde düzenlenmiş olan giriş kapısından girilmektedir. Ana giriş kapısı üzerindeki madeni tabelada Arapça olarak; "*Lâ ilâhe illallahû'l-Melikû'l-Hakkû'l-Mûbîn-1351/1972*"⁴ ibaresi yazılı bulunmaktadır. Ayrıca kümbetin bulunduğu alandaki avlu içerisinde yer alan bir bilgilendirme tabelasında; kümbetin Ulusal Miras Derneği ve Hemedan Belediyesi tarafından 1344 Hicri Şemsi yılında yani 1965 Miladi yılında yaptırılmış olduğu belirtilmektedir. Kümbetin mimarı ise Mohsen Foruqi'dir (Hamedan, 2018, s. 10-11).

Baba Tahir-i Uryan Kümbeti'nin iç merkezinde, yekpare taştan bir sanduka bulunur. İslâmî esaslara uygun bir şekilde konumlandırılmış olan sanduka; yassı, dikdörtgen formlu ve üzeri kırma çatı görünümlü olarak düzenlenmiştir. Sandukanın bulunduğu alan sekizgen planlı olup bu kısmın üzeri sekiz direk üzerine oturan sekizgen bir kubbe ile örtülü olup kubbe üzeri dıştan külahlıdır. Kubbe bölümünü ayakta tutan direkler kesme taş malzemeyle kaplıdır. Direkler arasındaki sivri kemerli açıklıklardan sandukanın etrafını dolanan sekizgen formlu galeriye geçilir. Galeri bölümü ise türbenin sekizgen formlu dış duvarıyla çevrilidir.

Şekil 5: Baba Tahir-i Uryan'ın Sandukası (Muzaffer Doğanbaş Arşivi)

4 Anlamı: "*Mülk sahibi Melik, Hakk ve varlığı, birliği apaçık olan Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur.*"

Kümbetin külah bölümünün tepe noktasında; dörtgen formlu levhalarla oluşturulan sekiz köşeli bir çiçek motifli ve bunun da etrafını çevreleyen yine dörtgen formlu levhalarla oluşturulmuş sekiz köşeli ana motif oluşturmaktadır ki bu haliyle daha büyük bir çiçek motifine meydana getirilmiştir. Buradaki dörtgen levhaların içlerinde palmet ve rumî motifleri görülmektedir. Kümbetin külah bölümü yukarıdan aşağı doğru genişleyerek son bulmaktadır. Bu kısımdaki sekiz yüzeyin her biri üçer yüzeyli bir şekilde kıvrımlı olarak düzenlenmiş ve her bir yüzeyde süslemelere yer verilmiştir. Yan yüzeylerde birbiriyle çapraz bir şekilde bağlantılı olan ve soluk renklerle oluşturulmuş kare formlu bezemeler görülür. Orta yüzeylerde ise içlerinde palmet, rumî ve çiçek motifleri işlenmiş olan yukarıdan aşağı bir şekilde genişleyen ince uzun üçgen formlar bulunmaktadır. Bütün bu bezemelerde lacivert, mavi, sarı, kahverengi ve beyaz renkler ile tonlarının kullanıldığı görülmektedir.

Şekil 6: Baba Tahir-i Uryan'ın Kümbeti'nin süslemeleri (Muzaffer Doğanbaş Arşivi)

Baba Tahir-i Uryan'ın sandukasının etrafını çevreleyen sekizgen formlu galerinin her bir yüzeyinde, mermer levhalar üzerine oyularak yazılmış ve siyah renk boyayla boyanmış olan Baba Tahir'e ait dübeytilere yer verilmiştir.

Baba Tahir-i Uryan'ın kümbetinin gerek dıştan gerekse de içten sekizgen planlı olması ve ayrıca kümbetin külah bölümünün iç kısmındaki süslemelerin sekiz köşeli bir kompozisyon ekseninde düzenlenmiş olması dikkat çekici bir husustur. Ayrıca kümbetin mimarı ve süslemeleri yapan ustaların sekiz sayısı vermek istedikleri bir mesajın olup olmadığı konusunda bir şey söylemek kolay değil. Bu konuda herhangi bir yayın veya yoruma rastlanılmamıştır. Ancak bununla birlikte, kümbetteki sekiz sembolüyle Kur'ân-ı Kerim'de geçen sekiz kat cennete ve Baba Tahir'in cennetin sekizinci katında olduğuna vurgu yapıldığı şeklinde yorumlanabilir.

Değerlendirme ve Sonuç

Baba Tahir-i Uryan'ı konu alan bu çalışma, Viladimir Minorsky'nin onun kabrinin yer aldığı yayınlanmış fotoğraftan yola çıkarak hazırlanmıştır. Baba Tahir-i Uryan'ın fotoğrafta yer alan kümbeti, daha sonra yıkılmış ve yerine modern bir anıt yapılmıştır. Böylece geleneksel mimari ile yapılan eser ve bu eser etrafında şekillenen kültürel hayat belirsiz hale gelmiş

veya unutulmuştur. Yeni anıtsal eser ise Baba Tahir-i Uryan'ın eserlerinden yola çıkarak irfan adıyla Farsça bir metne edebiyat ve dil başlığıyla dönüşmüştür. Oysa Baba Tahir-i Uryan, günümüz İran'ında halen varlığını sürdüren sufi topluluklar arasında anılmakta ve özellikle Ehlihaklar için büyük pirlerden kabul edilmektedir. Aynı zamanda kaynaklarda Baba Tahir-i Uryan'ın isim ve izine rastlanmakta ve sadece menkıbesiyle yer almamaktadır. Bilakis hem tarihi kişi olarak ilim alemince hem de arif olarak sufi çevrelerde kabul edilmektedir.

Baba Tahir-i Uryan'a yönelik son yüzyıldan itibaren gösterilen ilgi ve hakkında yapılan yayınlar dikkate alındığında tarih ve edebiyatın konusu olarak aktarılmakta ve tanınırlığının sınırları bu iki alanla birlikte takdim edilmektedir. Oysa Baba Tahir-i Uryan, başta Ehlihaklar olmak üzere pir kabul edildiğine göre tarih veya edebiyatın bir parçası olmaktan ziyade arif kabul edildiğine göre bu şekilde takdim edilmesi de doğru olacaktır. Doğrusu Baba Tahir-i Uryan ile sufi çevrelerin bir bakıma mekânsal olarak bağlantılarının kopuşu veya anlamlı bir bağın kurulmasındaki zorluk, geleneksel mimari ile yapılmış kümbetin yıkılmasıyla kırılmış ve marifet anlayışına yönelik belirsizlik oluşmuştur.

Sonuç olarak bu çalışmanın ortaya çıkışına neden olan Minorsky'nin Baba Tahir-i Uryan'ın kabri üzerindeki kümbeti gösteren fotoğrafı, modern dönemde anlam ve ifadesinde yaşanan çaresizlik yaşayan Alevi topluluklarının karşı karşıya oldukları tehdit ve tehlikenin anlaşılmasına katkı sunabileceğine dair duyulan inançtır. Buna neden ise Alevi kaynakları arasında yer alan pirlere ve menakıpları, anlaşılıp yeni içerikle birlikte sunulmakta ciddi bir keşmekeş ile takdim edilmektedir. İşte bu kargaşaya neden olan hususlardan bir tanesi de pirlere mezar, medrese ve tekkelerinin yıkılması, harabelerinin aslına uygun tamir edilememesi veya geleneksel yapının yıkılıp yenisinin yapılmasıdır. Bu husus, Aleviliğin anlam dünyasında yaşanan güçsüzlük nedeniyle pirlere kaynağı Horasan'a yapılan ziyaretle belirsizlik ve izleri kaybolan mekanın taşıdığı anlamında bir bakıma sırlanmış sonucuna varmamızı sağlamıştır. Baba Tahir-i Uryanın kabri ziyaret edilmiş ve geleneksel kümbete bundan dolayı işaret edilmiştir.

Kaynaklar / References

- Çelenk A. (2020). "Baba Tâhir'in Hayatı, Eserleri, Tasavvuf ve Seyr u Sülûk Kavramlarına Yaklaşımı", *Kadim Hikmet Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 3, 36-63.
- Hamedan. (2018). *Tourism Capital of Asia*, Hamedan.
- Jackson A. V. W. (1922). "A Visit To The Tomb Of Baba Tahir At Hamadan", *A Volume Presented to E. G. Browne*, Cambridge, pp. 257-260.
- Jackson A. V. W. (1996). *Persia Past and Present*, London.
- Minorsky V. F., (1979). "Baba Tahir Uryan", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, Milli Eğitim Basımevi, 166-170.
- Minorsky V. F., (1998). "Ehl-i Hak", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, Milli Eğitim Basımevi, 201-207.
- Minorsky V. F., (2013). "İran'da Ehl-i Hakk veya Ali-İlâhî Tarikatını Öğrenmek İçin Gereken Kaynaklar", *Rus Oryantalistlere Göre Ehl-i Haklar*, Hazırlayan: Namiq Musalı, Önsöz Yayıncılık.

- Râvendî Muhammed bin Ali bin Süleyman. (1999). *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alameti)*, C. 1, Çevren: Ahmed Ateş, 2. Baskı, TTK Basımevi.
- Recebzâde Şehrâm. (1374 Hicri Şemşi). *Terânehâ-yi Bâbâ Tâhir*, İntişârât-i Kadyânî, Tahran.
- Sağlık H. (2022). "Baba Tâhir-i Uryân'da Vahdet-i Vücûd Düşüncesi", *Ağrı İslami İlimler Dergisi*, Sayı 10, 1-24.
- Sağlık H. (2018). "Kalenderî Bir Süffî Olarak Baba Tâhirê Uryân", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, 708-723.
- Soltani M. A. (2017). "Serencam, Velayetname ve Buyruk'ta Alevilerin Ortak İnançları", *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, Sayı 16, 247-323.
- Uluçay Ö. (1996). *Ehl-i Hak, Baba Tahir Uryan, Zerdüşî*, 1. Baskı, Gözde Yayınevi
- Yazıcı Tahsin. (1991). "Baba Tâhir-i Uryân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, 370-371.
- Yıldırım K. (2013). *Baba Tahirê Uryan, Hayatı Görüşleri Dîvanı*, Avesta Yayınları.